

de gereformeerde leer de ware godsdienst behelsde. En ook wij vragen ons af: is dit een *slip of the pen* van Bavinck, of moeten we de oplossing zoeken in een andere richting?

Laten we beginnen hier geen voet te geven aan een oud misverstand inzake Bavinck: het feit dat hij oog had voor de betrekkelijkheid van het calvinisme wil geenszins zeggen, dat Bavinck geen calvinist in hart en nieren was. Sprekend over het calvinisme in Toronto in september 1892 hield hij een krachtige rede ten gunste van het calvinisme als morele en religieuze kracht in het leven van de volken: 'Calvinism', zo stelde hij daar, 'is the only consistent theological view of the world and of humanity.'³¹

Bavincks biograaf Valentijn Hepp gaf een uitgebreide samenvatting van deze toespraak.³² Opmerkelijk is echter, dat hij daarin een aantal kritische opmerkingen weglief, zodat het geheel de Nederlandse lezer als een lofrede overkomt. Dientengevolge is minder bekend, dat Bavinck ook in deze rede kanttekeningen plaatste bij het calvinisme, zoals hij dat in 1888 ook reeds had gedaan in zijn Kamper rectorale oratie over de katholiciteit van christendom en kerk. Toen had hij onder meer de emigratie van afgescheidenen naar Amerika beoordeeld als een uiting van de separatistische neigingen in zijn kring om de samenleving de rug toe te keren en aan haar lot over te laten.³³ En hoewel hij in Toronto toegaf dat ook dit 'calvinistic rigorism was born from the desire to consecrate the whole life to God', achtte hij dit extremisme 'guilty of exaggeration': 'it has often disowned and killed the natural' en 'sometimes nourished a hardness of sentiment, a coldness of heart, and a severity of judgment, which cannot impress favourably. The free, the genial, the spontaneous in the moral life, have often been oppressed and killed by it.'³⁴ Bavinck wees juist op deze gebreken, omdat deze voor velen een reden waren zich van het christelijk geloof af te keren: 'Many deem religion the greatest disease and aberration of the human mind.' In dit verband sprak Bavinck van

een ernstige crisis waaraan het calvinisme onderworpen was: 'De vraag, voor welke de christelijke religie en ook het calvinisme zich geplaatst ziet, is deze, of het in den waren zin des woords universeel en katholiek is; of het goed en geschikt is voor alle tijden en volken, in alle landen en toestanden; of het niet maar in de verleden tijd zijn vrucht heeft gedragen, maar ook nu nog vatbaar is voor groei en ontwikkeling; of het ook in deze machtige eeuw zich zal kunnen handhaven tegenover die gansche cultuur welke steeds verder van alle religie zich emancipeert, en alzoo ook voor het nageslacht der toekomst ten zegen zal kunnen zijn.'³⁵

In Bavincks kritiek op bepaalde vormen van calvinisme en zijn overwegingen inzake de toekomst van deze richting ging het hem dus niet om ondergeschikte kwesties. In zijn ogen werd de zaak van het calvinisme in de moderne wereld ernstig bedreigd, juist door zijn onmenselijke en wettische uitingen. Het calvinisme diende universeel en katholiek te zijn, of het zou niet meer zijn.

Bavinck achtte het calvinisme wel zo vitaal, dat het deze crisis zou doorstaan, maar dan moesten de genoemde misstanden ook krachtig bestreden worden, en diende er eerst ruimte te komen voor de *interne oecumene*: onderlinge erkenning van de veelvormigheid, van de zin voor verandering en van de karaktersverschillen binnen de eigen traditie. Was aan deze voorwaarde voldaan, dan kon metterdaad van een katholieke trek in het calvinisme gesproken worden. Bavinck vatte dit katholieke karakter niet exclusivistisch op, als zou het ontplooid calvinisme andere stromingen binnen het christendom verdringen of inlijven. Hoewel het calvinisme claimt de meest zuivere religie te zijn, 'heeft [het] nooit beweerd, de eenige ware christelijke religie te wezen. Tot zelfs in de pauselijke kerk toe heeft het de religio et ecclesia christiana erkend. De katholiciteit van het christendom heeft het, blijkens zijne ruime en milde erkenning van den doop, nimmer geloof-